

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2009-cu il

M ü n d ə r i c a t

- ❖ Adilə Qocayeva. Qanlı hadisələrə gedən yol S. 2
- ❖ Həsən Sadıqov, Ramazan Məmmədov. Sumqayıt hadisələri
erməni terrorizmi kontekstində S. 4
- ❖ Elmi-nəzəri konfrans S. 13
- ❖ “Sumqayıt hadisələri” haqqında həqiqət S. 14
- ❖ Akif Əliyev. Sumqayıt: baş tutmayan "genosid" planı S.15
- ❖ Elçin Qaliboğlu. 1988 - ci ilin Sumqayıt hadisələrindən
21 il ötür S. 18
- ❖ “Sumqayıt Qorbaçovun satqın siyasətinin qurbanı oldu” S. 20

Qanlı hadisələrə gedən yol

1990-cı ilin müdhiş 20 Yanvar faciəsinə qədər Azərbaycanın başı üzərindən çox qara buludlar keçmişdir. 1812-ci ildə "Gülüstan" və 1828-ci ildə "Türkmənçay" sülh müqavilələrindən sonra çar Rusiyası tərəfindən planlı şəkildə ermənilərin torpaqlarımıza köçürülməsi prosesinə başlandı. Beləliklə, 1828-1898-ci illərdə Azərbaycan ərazisinə 1 milyon 200 min erməni yerləşdirildi. Bunlardan 1 milyonu indiki Ermənistanda, qalanları isə Qarabağ, Naxçıvan, Şəki, Şamaxı və digər qəzalarda məskunlaşdırıldı. Xarici himayədarlarından daim dəstək alan ermənilər getdikcə azğınlaşaraq soydaşlarımızı öz dədə-baba torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmağa başladılar. İllər ötdükcə ərazilərimiz hissə-hissə qoparılaraq sonradan yaradılmış Ermənistan dövlətinə birləşdirildi.

20 Yanvar hadisələrinin bünövrəsi isə M.Qorbaçovun "yenidənqurma" siyasətinin həyata keçirildiyi vaxtdan qoyulmuşdu. O, xalqlara azadlıq və demokratiya vəd edirdi, lakin bunun əvəzində qeyri-normal vəziyyətlə, zorakılıqla qarşılaşdıq. Torpaqlarımızı daim işğal etmək üçün fürsət gözləyən ermənilər 1987-ci ildən başlayaraq Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan ərazilərində və Dağlıq Qarabağda fitnə-fəsadlarını gücləndirmişdilər. Belə vəziyyətdə dövlət səviyyəsində DQMV-nin azərbaycanlı sakinlərinin harayına yetişən yox idi.

1988-ci il fevralın 13-də Xankəndində ermənilərin ilk mitinqləri başladı. Azərbaycan hökumətinin baş verən hadisələrə laqeydliyinin ilk acı nəticəsi olaraq 1988-ci il fevralın 20-də DQMV-nin növbədənəkar keçirilən sessiyasında bu vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması haqqında qərar qəbul edildi. Elə həmin ay Əsgəranda iki azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bakı isə Kremlədən cavab gözləyirdi. 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanda yaşayan bütün azərbaycanlılar vəhşicəsinə qovuldular, evləri talan edildi, yandırılaraq dağıdıldı. Artıq 1988-ci ilin sonlarında Ermənistanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdı.

Bütün bunlara qarşı Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən heç bir qətiyyətli addım atılmadı. M.Qorbaçov isə tədbir görmək əvəzinə, DQMV-nin sosial-iqtisadi inkişafının geridə qalması barədə ermənilərin uydurduqları yalanı müdafiə edərək ittifaq büdcəsindən oraya 400 min rubl vəsait ayrılmasına göstəriş verdi.

1988-ci il fevralın 26-28-də ermənilər tərəfindən Sumqayıt hadisələri törədildi. Həmin ilin iyunun 15-də Ermənistan SSR Ali Soveti DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Sentyabrda DQMV-yə rəhbərlik M.Qorbaçovun xüsusi nümayəndəsi A.Volskiyə tapşırıldı. Onun vilayətə rəhbərlik etdiyi dövrdə Xankəndindən 12 min azərbaycanlı qovuldu.

1989-cu ilin martında ermənilərə və Moskvaya xidmət edən A.Volski Şuşa-Laçın və Qubadlı seçki dairəsindən SSRİ Ali Sovetinə deputat seçildi.

Bu ərəfədə ermənilərin soydaşlarımıza qarşı törətdikləri qanlı terror aktları bir-birini əvəz edirdi. A.Volskinin rəhbərliyi ilə xüsusi idarəetmə komitəsi yaradılmışdı. Azərbaycan rəhbərliyi bu ədalətsiz qərarlara etiraz etmək əvəzinə, birtərəfli mövqe tutaraq hadisələri laqeydcəsinə izləməklə kifayətlənmişdi. Yalnız Naxçıvan MR Ali Məclisinin 1990-cı il 20 noyabr tarixli sessiyasında deputat, ulu öndər Heydər Əliyev məsələnin əsil mahiyyətini açmış və Moskvada olarkən bu məkrli siyasətə öz etirazını bildirdiyini xatırlatmışdır. DQMV-də yaradılmış idarəetmə komitəsinin fəaliyyəti dövründə azərbaycanlılar sıxışdırılaraq bütün dövlət orqanlarından çıxarılmışdılar. Vilayətə silah gətirilmiş və həmin əraziyə Azərbaycanın nəzarəti tamamilə itmişdi. 20 Yanvar hadisəsinə qədər SSRİ və respublika rəhbərliyinin çıxardığı qərar və fərmanların heç birində Azərbaycanın xeyrinə bircə maddə

belə olmamışdır. Bir tərəfdən Azərbaycan xalqını sakitləşdirməyə yönələn addımlar atılır, digər tərəfdən isə respublikanın suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə xələl gətirən qərarlar qəbul olunurdu. Bu, Ermənistanın SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ən yüksək səviyyədə müdafiə olunduğunu göstərirdi.

1989-cu ilin noyabrından səbr kasası dolmuş xalqımız Bakının mərkəzi meydanında mitinqlərə başladı. Yanvarın 18-də Bakıda və Azərbaycanın 11 rayonunda keçirilən izdihamlı mitinqlərdə ümumi tətilin başlandığı elan edildi.

Yanvarın 19-da paytaxtda mitinqlərdən başqa, sanki həyat dayanmışdı. Çörək mağazalarından başqa heç yer, o cümlədən nəqliyyat vasitələri belə işləmirdi. Həmin gün axşam saat 19.15-də televiziyanın mərkəzi bloku partladı. Beləliklə, əhali mətbuatsız, televiziyasız qalaraq bundan sonrakı hadisələrdən xəbərsiz oldu. Xalqdan fərqli olaraq respublika rəhbərliyi yanvarın 20-nə keçən gecə Bakıya ordu yeridiləcəyindən xəbərdar idi. Həmin günlər güman edilirdi ki, ölkə rəhbərliyinin istefa verməsi gərginliyi nisbətən azaldar, adamlar barrikadaları tərk edərək dağıldılar. Bunun əksinə olaraq, axşamçağı boş küçələrdə üstünə səsgücləndirici quraşdırılmış maşınlardakı insanlar xalqı piketlərə səsləyirdilər.

XX əsrin ən qanlı faciələrindən biri olan 20 Yanvara isə cəmi bir neçə saat qalırdı.

Adilə Qocayeva
“Azərbaycan” 15 fevral 2009

Sumqayıt hadisələri erməni terrorizmi kontekstində

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli və daha da dinamik inkişaf etməsinə bu gün manea törədən əsas faktor iki qonşu xalqdan birinin aktivliyi (məkrliyi) və digərinin passivliyi (unutqanlıığı) şəraitində tarixən yaranmış Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri problemidir. Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri erməni tərəfin Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan və Rusiya torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan dövləti yaratmaq" xülyasından törənmiş və XX əsrdə xalqımızın başına 1905, 1918-1920-ci illər qırğınları, 1948-1953-cü illər deportasiyası, 1988-ci il Əskəranda və Sumqayıtda törədilmiş hadisələri, 1992-ci il Xocalı soyqırımı kimi dəhşətli faciələri gətirmişdir.

1988-1993-cü illər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zamanı respublikamız 35 minə yaxın şəhid vermiş, ərazilərimizin 20 faizi işğal olunmuş, 100 milyard dollara qədər maddi itkilərə məruz qalmış, bir milyondan artıq adam öz ata-baba yurdlarından qovulmuşdur. 1987-ci ildən bu günədək davam edən Ermənistan-Azərbaycan qarşıdurumu - Dağlıq Qarabağ müharibəsi tarixən yaranmış erməni-türk münasibətlərinin törəməsi olan uydurma "erməni məsələsi" ilə bağlıdır. Erməni məsələsi beynəlxalq diplomatiya məsələsi kimi, ilk dəfə 1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsindən sonra San-Stefano və Berlin sülh müqavilələrində əks olunmuşdur.

San-Stefano sülh müqaviləsinin (3 mart 1878-ci il) 16-cı maddəsinə görə Türkiyə ermənilərin kompakt yaşadıqları vilayətlərdə islahatlar keçirməyi, onların həyat və əmlaklarının təhlükəsizliyini təmin etməyi öz üzərinə götürürdü. Bu maddənin yerinə yetirilməsinə nəzarət Rusiyaya həvalə olunurdu. İngiltərə və Avstriya dövlətləri Rusiyanın Osmanlı Türkiyəsi üzərində qələbəsini rəsmiləşdirən San-Stefano sülh müqaviləsini tanımaqdan imtina edir, Fransa və Almaniyaya dövlətlərini də cəlb edərək Berlin Konqresinin çağırılmasına nail olurlar.

Berlin Konqresində (13 iyun-13 iyul 1878-ci il) öz mənafeələrini həyata keçirmək məqsədilə, yəni muxtariyyət yaratmaq haqqında Konstantinopol patriarxı Nerses Varyapetyanın hazırladığı memorandumu Konqresdə qəbul ediləcək yeni Rusiya-Türkiyə sülh müqaviləsinə daxil etmək ümidi ilə ermənilər Almaniya nümayəndə heyəti göndərilir. Burada bir məsələ diqqəti xüsusilə cəlb edir. Nümayəndə heyətinin başçısı keşiş Mkrtiç Xrimyan Avropa dillərindən heç birini bilmirmiş. Ona sual verirlər ki, Avropada hansı dildə danışmalı və erməni məsələsini müdafiə etməlidir. Xrimyanın cavabı o dövrdən indiyədək erməni millətçi və separatçıları tərəfindən öz məqsədlərinə nail olmaq üçün geniş miqyasda istifadə etdikləri vasitəyə, xüsusi bir metoda çevrilmişdir: "Mən elə bir dildə danışmalıyam ki, o dil beynəlxalq bir dil olsun və eyni zamanda əzab-əziyyətlərimizi, isticablarımızı açıb göstərən bir dil olsun, bir sözlə - ağlamalıyam!".

Berlin konqresindən əliboş qayıdan M.Xrimyan erməniləri silahlanmağa çağırırmışdır: "Haqq, ədalət güclünün tərəfindədir, siyasət xeyirsizdir, hüquq qılıncın kəsərindədir. Ermənilər, dəmiri (qılıncı - R.M., H.S.) sevin, sizin xilas olmağınız yalnız dəmir vasitəsilə mümkündür".

Erməni yazıçısı Raffi 1878-ci ildə Berlin sülh müqaviləsində Türkiyə erməniləri üçün müstəqillik verilmədiyindən narazılığını bildirərək "Əbəs ümidlərlə aldanırıq" adlı məqaləsində

yazırdı: "Azadlıq yalnız o millətlərə verilir ki, öz azadlıqlarını qılıncı ilə müdafiə etməyi bacarırlar. Qan tökülməsə azadlıq yoxdur, necə ki, qurban vermədən xilas olmaq mümkün deyildir". Beləliklə, Berlin konqresində öz istəklərinə nail ola bilməyən ermənilər gələcəkdə Ermənistan dövlətini yaratmaq üçün hansı metodlardan istifadə etməyin lazım olduğunu özləri üçün tam yəqin edirlər:

-güc toplamaq, silahlanmaq, antitürk qiyamları törətmək, üsyana qalxmaq;

-terror aktları törətmək, hətta yeri gəldikdə bilərəkdən qurbanlar vermək;

-ağlamaq, sızlamaq, timsah göz yaşları axıtmaq və xarici ölkələrin diqqətini cəlb etmək, onlardan kömək istəmək.

1887-ci ildə İsveçrənin Cenevrə şəhərində Qafqazdan olan bir qrup erməni tələbələri tərəfindən yaradılmış "Qnçak" ("Zəng"), 1890-cı ildə Tiflisdə yaradılmış "Daşnaqsütyun" ("İttifaq") partiyalarının Ermənistan dövləti yaratmaq uğrunda mübarizə arsenallarında müxtəlif gizli təşkilatların yaradılması, nümayişlərin təşkil edilməsi, silahlı qiyamların, terror aktlarının törədilməsi və sairə bu kimi metodlar olmuşdur. Terrorçuluq metodu müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə siyasi partiyalar tərəfindən istifadə olunduğu tarix dərsliklərindən hər birimizə yaxşı bəllidir. Yuxarıda adları çəkilən və bir çox digər erməni siyasi partiyaları da terrorçuluğu mübarizə metodlarından biri kimi qəbul etmişlər və artıq bir əsrdən çoxdur ki, bu metoddan Türkiyədə və Azərbaycanda yaşayan xalqlara qarşı geniş miqyasda istifadə edirlər. Bu barədə oxucu Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun direktoru, siyasi elmlər doktoru, mərhum Rövşən Mustafayevin "Dirçəliş - XXI əsr" jurnalında nəşr olunmuş "Erməni terror və quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri (XIX-XXI əsrlər) müxtəsər xronoloji ensiklopediya"sından və sayca o qədər də çox olmayan digər nəşrlərdən müəyyən qədər məlumat ala bilər.

Biz isə oxucunun diqqətini erməni terrorizminin xüsusi bir növünə - yalnız ermənilərə xas olan, eybəcər, iyrənc, alçaq, rəzil, ağlabatmayan və normal insan təfəkkürünə yerləşməyən dəhşətli bir metoda - "klassik erməni terror metoduna" cəlb etmək istəyirik. Mənşəcə latın dilindən olan terror sözü "qorxu", "vahimə", "təşviş" mənasını bildirir və siyasi termin kimi rəqibinə qarşı onu fiziki cəhətdən məhv edənədek zor işlətmək, güc tətbiq etmək mənasında işlədilir. Bu baxımdan, öz siyasi məqsədlərinə nail olmaq üçün erməni millətçiləri tərəfindən başqa xalqların ictimai və siyasi xadimlərinə qarşı terror aktları törətmələrinə bəraət qazandırmaq yox, onları müəyyən mənada başa düşmək mümkündür. Lakin məqsədlərinə nail olmaq naminə terror aktlarını öz soydaşlarına, erməni əhalisinin müəyyən hissəsinə, siyasətdən uzaq, imkansız, yazıq-yuzuq, sırası adamlara qarşı törətməklə başqa millətləri (türk, rus, azərbaycanlı və s.) ermənilərə qarşı qaldırmaq, onları qan tökməyə təhrik etmək - bu cür hərəkətlər terrorçuluq metodunun tarixdə analoqu olmayan bir növü kimi qiymətləndirilməlidir.

1889-cü ildə Amerikanın Vaşinqton şəhərində nəşr olunmuş "Turks and Armenians: A manual of the armenian qvection" adlı kitabın müəllifləri ər-ərvad Castin və Karolin Makkartilər hələ XIX əsrin sonlarında erməni qnçakçı dəstələrin xüsusi "erməni terroru" metodundan istifadə etmələri barədə çox səciyyəvi bir məlumat verirlər. "Qnçak" partiyasının fəallarından biri Türkiyədə Robert kollecini təşkil edən amerikalı missioner doktor Hamlinlə söhbət zamanı demişdir ki, qncakçı dəstələr "türk və kürd kəndlərinə silahlı basqın edərək onları qırmaq imkanını əldən verməyəcəklər və sonra da özləri qaçır

dağlarda gizlənəcəklər. Vəhşiləşmiş, quduzlaşmış müsəlmanlar ayağa qalxacaq, müdafiəsiz, kimsəsiz aciz ermənilərin üstünə düşəcək və onları elə vəhşicəsinə qırmağa başlayacaqlar ki, Rusiya humanizm və xristian sivilizasiyası naminə işə qarışacaq və bölgədə öz nəzarətini tətbiq edəcəkdir".

Eşitdiklərindən dəhşətə gələn missioner bu sxemi indiyədək bəlli olanların ən dəhşətlisi, məkrliyi, lap iblis əməli olduğunu söylədikdə, erməni ona demişdir: "Bu sxem, şübhəsiz ki, sizə belə görünür, biz ermənilər isə azadlıq naminə hər şeyə hazırıq. Avropa bolqarların başına gətirilən müsibətləri eşitdi və Bolqarıstana azadlıq verdi. Avropa bizim səsimizi o vaxt eşidər ki, milyonlarla qadın və uşaqlarımız ağlasınlar, zarisınlar, nalə çəksinlər. Biz fədakarıq. Biz bunu edəcəyik".

Professor V.A.Parsamyan 1972-ci ildə Yerevanda rus dilində nəşr olunmuş "İstoria armənskoqo naroda (1800-1900 q.)" adlı kitabında özü-özünə istinad edərək 1958-ci ildə elə Yerevandaca və elə rus dilində nəşr olunmuş "İz istorii armənskoqo osvoboditelnoqo dvijenia" adlı digər bir kitabında yazdığı bir fikri təkrarən verir ki, N.Abelyan Berlin konqresinin 61-ci maddəsinin Osmanlı Türkiyəsində yerinə yetirilmədiyindən narazılığını bildirərək erməni xalqına ünvanladığı "Müraciətnamə"də yazırdı: "Hazırkı Türkiyə hökumətindən hər hansı bir islahatın həyata keçirilməsini gözləmək, zənnimcə, göydəndüşmə hazır kökə arzulamaq kimi bir şeydir. Biz bütün ümidlərimizi Avropa ilə bağlayırıq ... Lakin Avropa öz maraqlarını unudub bizimmi maraqlarımızı müdafiə edəcəkdir? Yalvarmaqla azadlıq və hüquq əldə etmək dünya xalqlarının həyatında mümkün olmayan bir işdir. Erməni xalqının barbarların əsarətindən xilas olmaq üçün bircə vasitəsi vardır - azadlığı öz qanı hesabına əldə etmək".

Osmanlı Türkiyəsində muxtariyyət əldə etmək arzusu ilə çalışıb-vuruşan daşnaklar 1917-ci ildə Rusiya imperiyasında bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsindən istifadə edərək Zaqafqaziyada erməni dövlətini yaratmağa nail olurlar. 1918-ci il may ayının 28-də müstəqil Ermənistan respublikasının yaranması elan edilir. İlk erməni daşnak hökumətinin başçısı, "Daşnaksütyun" partiyasının yaradıcılarından biri olan Ov.Kaçaznuni həmin dövrü belə xarakterizə edir: "Bu dövr erməni xalqının həyatında yeni dövr, çoxdan itirilmiş dövlətçiliyin bərpası dövrüdür".

Bir tikə quru ət parçası tapmayan ac qurdun diş qana batanda iştahası artdığı kimi, uzun müddət çalışsalar da Osmanlı Türkiyəsində özləri üçün kiçik muxtariyyət belə əldə edə bilməyən erməni millətçi və separatçılarının əlinə müstəqil erməni dövləti yaratmaq imkanı düşər-düşməz iştahaları birə-beş artdı və yenidən elan etdikləri Ermənistan Respublikasının dövlət müstəqilliyi hələ digər dövlətlər tərəfindən tanınmamış, daşnaklar 1919-cu ilin yazında Hindistan, Misir, İtaliya, Amerika, Fransa, İngiltərə və digər xarici ölkələrdə yaşayan erməni icmalarının maraqlarını təmsil edən və Poqos Nübar-paşanın rəhbərlik etdiyi milli erməni nümayəndə heyəti ilə birlikdə hazırladıqları "dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan dövləti"ni yaratmaq planını Paris sülh konfransına (19.01.1919 - 21.01.1920) təqdim edirlər. Həmin plana görə yaradılması nəzərdə tutulan Böyük Ermənistan dövlətinin tərkibinə aşağıdakı ərazilər daxil edilməli idi:

a) Zaqafqaziya [erməni] respublikası genişləndirilmiş sərhədləri ilə (İrəvan quberniyası bütövlükdə, Ərdahanın şimal hissəsi istisna olmaqla Qars vilayəti, Tiflis quberniyasının cənub yarısı, Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının cənub-qərb hissəsi);

b) Türkiyə Ermənistanının 7 vilayəti (Van, Baqəş, Diyarbəkir, Xarberd, Sebastiya (Sivaş), Karin (Ərzurum), Trapezund (Trabzon), Diyarbəkirin cənub rayonu və Sebastiyanın qərb hissəsi istisna olmaqla);

v) Kilikiyanın dörd sancağı (Maraş, Sis, Cəlal-Bərəkət, Adana Aleksandretta ilə birlikdə). Beləliklə, "Qara dənizdən Aralıq dənizinədək, Qarabağ dağlarından Ərəbistan səhrasınadək geniş bir ərazidə Böyük Ermənistan dövlətinin yaradılması planlaşdırılır və tələb edilirdi". Bu cəfəng tələbin imperialistsayağı xarakter daşdığını və onun həyata keçirilməsinin qeyri-real olduğunu etiraf edərək Ov. Kaçaznuni 1923-cü ilin aprelinde yazırdı: "Bu imperialistsayağı tələbi necə həyata keçirmək mümkün olardı? Nə erməni hökuməti, nə də hakim Daşnaksütyun partiyası bu cür absurd proyektə heç xəyalına belə gətirmirdi. Əksinə, bizim nümayəndə heyəti İrəvandan Parisə kiçik imkanlarımıza müvafiq cüzi tələblərimizi çatdırmaq tapşırığı ilə getmişdi.

Bəs necə oldu ki, nümayəndə heyəti "dənizdən-dənizədək" tələbini irəli atdı?

Nə qədər qəribə və inanılmaz olsa da, bu tələbi erməni Parisi irəli sürüb, bizim nümayəndə heyəti isə xaricdəki erməni icmalarında hakim olan əhval-ruhiyyəyə uydu...

...Paris memorandumunu yetişməmiş beyinləri, ələlxüsus koloniyalarda, ruhlandırır. Elə bil, kağız üzərində dövlətin sərhədlərini çəkmək kifayət imiş ki, bu dövləti əldə edəsən. Təbiidir ki, faydasız və şişirdilmiş tələblər acı məyusluqla əvəz olunmalı idi. Beləliklə, Ov. Kaçaznuni "dənizdən-dənizə" Böyük Ermənistan dövlətinin yaradılmasının əleyhinə çıxmırdı. Alınmadığına görə məyus olmuşdu və bir növ özünə bəraət qazanmaq istəyirdi.

Ermənistan respublikası bütövlükdə sovetləşirdi. SSRİ məkanında millətçilik, separatçılıq ideyalarının açıq-açıqına təbliğinin qeyri-mümkün olduğu artıq dərk edilirdi. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələr artıq "Böyük Ermənistan" xülyasından əl çəkdilər. Əksinə, strateji məqsəd qüvvədə qalırdı, dəyişilən yalnız onun taktikası idi.

Təkcə XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində deyil, hətta "beynəlmilətçilik" ideologiyası üzərində qurulmuş və bütün fəaliyyəti zahirən bu istiqamətə yönəlmiş sovet dövründə belə erməni yazarları və alimləri yorulmaq bilmədən "Böyük Ermənistan" xülyasına xidmət etmiş, antitürk, antiazərbaycan təbliğati aparmış, gənc nəsillərini bu ruhda tərbiyə etmişlər. Məsələn, X. Abovyanın "Ermənistanın yaraları" romanı, M. Nalbandyanın "Azadlıq", Q. Alişanın "Vətən", "Vətənpərvərin nəğmələri", Q. Dodoxyanın "Qaranquş", S. Şahəzizin "Levonun hüznü", R. Patkanyanın "Arazın göz yaşları" şerləri, S. Kaputikyanın "Karvan hələ yoldadır", Z. Balayanın "Ocaq" kitabları və s. bu təbliğata xidmət edən yazıların cüzi bir qismidir.

Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının və Sovet dövlətinin "arxitektərləri" o zaman SSRİ-də "millətlər və millətlərarası münasibətlər problemi" üzrə nüfuzlu mütəxəssislər hesab edilən SSRİ EA müxbir üzvü T. Stepanyan, Sov.İKP-nin Marksizm-Leninizm İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini professor M. Mçedlov, M.V. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru S. Kaltaxçyan, SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun elmi kommunizm kafedrasının müdiri, professor E. Tatevosyan, SSRİ EA Etnoqrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, professor J. Arutyunyan, fəlsəfə elmləri doktorları: professor İ. Tsameryan, professor Q. Apresyan,

professor A. Əzizyan və bir çox başqaları olmuşlar. Onlar SSRİ-də millətlər və millətlərarası münasibətlər probleminə həsr olunmuş namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmiş, yüzlərlə monoqrafiya və kitablar dərc etdirmiş, elmi-nəzəri konfranslarda isə hamıdan çox canfəşanlıq göstərmişlər. Lakin bu üzdənirəq "beynəlmiləlçi" alimlər erməni millətçi və separatçılar qüvvələrin 20 fevral 1988-ci ildə "Qarabağ hərəkatı"na başladıkları zaman nədənsə susdular, lal oldular. Onların heç biri kütlə arasına çıxmadı, mətbuatda söz demədi, millətçiləri ifşa etmədi! Susmaq, əlbəttə, razılıq əlamətidir. Bu faktın özü də onu göstərir ki, üzdənirəq "beynəlmiləlçi" erməni alimləri əslində ermənilərin antiazərbaycan təbliğatını, onların başladıkları separatçılıq hərəkatını dəstəkləyirlər...

1977-1981-ci illər ərzində Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin məsləhətçisi vəzifəsində işləmiş, hazırda ABŞ Strateji və Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzinin məsləhətçisi, Con Xopkins adına Vaşinqton Universiteti nəzdində Pol X.Nittsenin Müasir Beynəlxalq Tədqiqatlar Məktəbində Amerika Xarici Siyasəti üzrə professor işləyən, milliyətçə polyak Zbignev Bjezinski 1997-ci ildə nəşr etdirdiyi "Tələbələrə - sabahkı dünyanın mənzərəsini formalaşdırmaqda onlara kömək üçün" epigraflı "Böyük şahmat lövhəsi" (Velikaə şaxmatnaə doska. M., 1999) adlı kitabının bütöv bir fəslini "Avrasiya Balkanları" adlandırmışdır. Professor Z. Bjezinski "Balkanlar" sözünün Avropada etnik münasibətlər və böyük dövlətlərin bu regionda rəqabətləri ilə assosiasiya olunduğunu qeyd edərək yazır ki, Avrasiyanın da öz "Balkanları" vardır. O, "Avrasiya Balkanları" sırasına 9 dövləti - Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Özbəkistan, Türkmənistan, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və həmçinin Əfqanıstanı daxil edir. Türkiyə və İran da bu siyahıya daxil edilmək üçün potensial namizədlər sayılır. Amma bu iki dövlətin digərləri ilə müqayisədə siyasi və iqtisadi baxımdan daha çox həyat qabiliyyətli olduğu, hər ikisinin "Avrasiya Balkanları"nda regiona təsir göstərmək uğrunda fəal mübarizə apardığı və ona görə də onların bu regionda mühüm geostrateji oyunçular hesab olunduğu göstərilir. "Avrasiya Balkanları" ölkələrinin Cənub-şərqi Avropa, Orta Asiya, Cənubi Asiyanın bir hissəsi, Yaxın Şərq və İran körfəzi rayonu kimi təbii sərvətlərlə zəngin olan və Şərqlə Qərbi kommunikasiya əlaqələri ilə birbaşa birləşdirən böyük bir ərazini əhatə etdiyi nəzərə alınarsa, bu regionda geniş iqtisadi və siyasi təsir dairəsi əldə etmək, burada olan zəngin yerüstü və yeraltı sərvətlərdən, o cümlədən təbii qaz və neft ehtiyatlarından bəhrələnmək həvəsinin təkəcə Rusiya, Türkiyə, İran və Ukrayna kimi qonşuluqda yerləşən dövlətlərin deyil, həm də Fransa, İngiltərə, Almaniya və digər Qərbi Avropa dövlətləri ilə yanaşı Amerika Birləşmiş Ştatları, Pakistan, Hindistan, Çin və Yaponiya kimi ölkələrin də maraq dairəsində olduğunu anlamaq çətin olmaz.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 1990-2015-ci illər ərzində dünyada enerji daşıyıcılarına olan tələbatın 50 faizədək artacağı hələ 1980-ci illərdə proqnozlaşdırılırdı. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Orta Asiyada və Xəzər dənizi hövzəsində olan yeraltı təbii qaz və neft ehtiyatlarının ümumi həcmi bütövlükdə Küveyt, Meksika körfəzi və Şimal dənizi regionlarındakı yataqlarda olan ehtiyatlardan xeyli artıqdır. Deməli, istər Qərb, istərsə də Şərq ölkələrinin enerji daşıyıcılarına artan tələbat da bu regionda hasil olunacaq neftin və təbii qazın hesabına ödənilə bilər. Lakin nə qədər ki, SSRİ kimi qüdrətli bir dövlət mövcud idi, Orta Asiyada və Xəzər dənizi hövzəsində neft hasilatına və ixracına nəzarəti Rusiya təkbəşinə həyata keçirirdi və hər hansı digər bir ölkənin bu sahəyə müdaxilə etməsi mümkün deyildi. Beləliklə, SSRİ-nin dağıdılması labüd idi.

Məlum olduğu kimi, 20-ci əsrin 40-80-ci illərində kapitalizm və sosializm adlanan iki ictimai-siyasi sistem arasında gedən iqtisadi, siyasi, ideoloji və hərbi yarışda dünya sosializm

sisteminin başında duran SSRİ dövləti iqtisadi cəhətdən artıq uduzmuşdu. Lakin onun hərbi potensialı hələ kifayət qədər qüdrətli idi. Odur ki, dünya sosializm sisteminin hərbi yolu ilə dağıdılması həm mümkün deyildi, həm də son dərəcə təhlükəli idi - hərbi yolu bütün dünyanı fəlakətə sürükləyər, nüvə müharibəsinə gətirib çıxara bilərdi. Ona görə də dünya sosializm sisteminin başında duran, onun onurğa sütununu təşkil edən SSRİ dövlətini dağıtmaq məqsədi ilə hələ soyuq müharibə illərindən müxtəlif konsepsiyalar işlənib hazırlanırdı ki, bunların da arasında ən başlıcası çoxmillətli ölkədə etnik hissələrin gücləndirilməsi, millətlərarası ədavətlərin qızışdırılması, geosiyasi maraqların toqquşdurulması siyasəti oldu. Z. Bjezinski "Avrasiya Balkanları" siyahısına daxil etdiyi ölkələri "etnik ziddiyyətlər qazanı" adlandırır ki, onların da əksəriyyəti, daha doğrusu 9 ölkədən səkkizi SSRİ-nin tərkibində olan müttəfiq respublikalar idi. Deməli, SSRİ-ni dağıtmaq yalnız "etnik ədavətlər qazanını" qızdırmaq, ölkə daxilində sabitliyi pozmaq, millətlərarası narazılıqları gücləndirmək, ölkədə hərəmərclik salmaq yolu ilə mümkün ola bilərdi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Baş Katibi M.S.Qorbaçovun başladığı "yenidənqurma" siyasəti bu ssenarinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratdı.

İlk addım Qazaxıstanda atıldı. 1986-cı ilin dekabrında Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun qərarı ilə Qazaxıstan KP MK-nın Birinci Katibi vəzifəsində 25 ildən artıq bir müddətdə işləmiş, milliyətcə qazax, akademik Din Mühəmməd Kunayev o vaxt Ulyanovsk Vilayət Partiya Komitəsinin Birinci Katibi vəzifəsində işləyən, milliyətcə rus Gennadi Kolbinlə əvəz olundu. Mərkəzin bu qərarına etiraz əlaməti olaraq Alma-Ata şəhərində tələbələr kütləvi nümayişə qalxdılar. Dekabrın 18-də nümayişi dağıtmaq üçün güc tətbiq olundu, ilk qan töküldü.

Hadisələrin sonrakı cərəyanı oxucularımıza bəllidir: Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi (fevral 1988), Gürcüstan: Abxaziya, Cənubi Osetiya münaqişələri (1989), Pribaltika hadisələri (1988-1990), Moldaviya Dnestryanı münaqişəsi (1989-1991), Tacikistan vətəndaş müharibəsi (1990) və s... Beləliklə, 1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı. Lakin M.S.Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi akademik A.Ağanbekyan 1987-ci il noyabrın 17-də Parisdə Erməni Fransa İnstitutunun və Erməni Veteranları Assosiasiyasının onun şəərəfinə təşkil etdikləri qəbulda çıxış edərək Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanı verilməsi təklifi ilə M.S. Qorbaçova müraciət etdiyi barədə bəyanat verəndə SSRİ-nin süqutuna hələ çox qalmışdı və ölkədə millətlərarası ədavətlər yenidən qızışdırılmağa başlanmışdı.

SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin müəllifləri və ssenarini həyata keçirməyə çalışan qüvvələr, o cümlədən erməni millətçi və separatçılarının havadarları Qarabağ uğrunda ümummilli erməni hərəkətinə təkən verə biləcək tutarlı bir siyasi bəhanə əldə etmək üçün Azərbaycan Respublikası ərazisində antierməni iğtişəşləri törətmək qərarına gəldilər və bu məqsədlə əlverişli yer kimi Sumqayıt şəhərini seçdilər. 27-29 fevral 1988-ci il Azərbaycan Respublikasının millətlər dostluğu şəhəri olan Sumqayıtın 40-illik tarixində qeyri-adi, gözlənilməz və acı bir səhifədir. Həmin günlərdə şəhərdə törədilmiş iğtişəşlər nəticəsində müxtəlif millətlərdən olan 32 adam həlak olmuş, 400 nəfərdən çox adam bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərimizə 7 milyon rubl və ya 10 mln.\$ məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur. Bu iğtişəşləri araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən 18/55461-88 H-li xüsusi cinayət işi açılmış, 444 nəfər adam məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda

saxlanılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, bir nəfəri - Əhməd İman oğlu Əhmədov isə güllələnməyə məhkum olunmuş və hökm tez-tələsik yerinə yetirilmişdir.

Beləliklə, hələ XX əsrin əvvəllərində görkəmli Azərbaycan publisisti Ömər Faiq Nemanzadənin böyük uzaqgörənliklə söylədiyi bir fikrin son dərəcə əsaslı olduğu əsrin sonunda Sumqayıt hadisələrinin timsalında tamamilə təsdiqləndi. O, 1906-cı ildə "İrşad" qəzetinin səhifələrində çap etdirdiyi məqalələrin birində yazırdı: "Ermənilər, necə olursa olsun, özlərinin Ermənistan yaratmaq planlarını mütləq həyata keçirəcəklər və bu məqsədə nail olmaq üçün bizi Yerevandan, Qarabağdan və Qarsdan qovub çıxartmağa cəhd göstərəcəklər. Biz bilməliyik və unutmamalıyıq ki, ermənilər istənilən alçaqlığa hazırdırlar. Onlar təxribatlara əl ataraq, müsəlmanları özlərinə qarşı qalxmağa təhrik edəcək, bilərəkdən böyük itkilərə yol verəcək, sonra da bütün Avropaya özlərini yazıq, məzlum, iztirablı bir xalq kimi göstərmək üçün ah-nalə çəkərək zarıyaçaqlar. Onlar öz cinayətləri üçün tədricən plan hazırlayacaq və onu həyata keçirmək üçün yollar arayacaqlar".

Doğrudan da, Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni və azərbaycan tərəflərinin bu hadisələrə münasibətləri tamamilə fərqlidir və ibrətamizdir. Erməni tərəfi dərhal anti-azərbaycan informasiya kampaniyasına başladı. Onların iniltisi, ah-nalələri dünyanın hər yerində eşidildi, bütün qitələrə yayıldı. Erməni tərəfi hadisələrdən mümkün qədər çox "bəhrələnmək", dünya ictimaiyyəti nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən, vəhşi, barbar obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmədən çalışmağa başladı. Əvvəlcədən planlaşdırılmış və qibtə ediləcək "ustalıqla" da həyata keçirilmiş hadisələrin əsil səbəbinin nə Sumqayıtla, nə də ki, sumqayıtlılarla heç bir əlaqəsi yoxdur. Antierməni iğtişəşlərin törədilməsi üçün Sumqayıt şəhərinin seçilməsi bir sıra obyektiv və subyektiv faktorlarla izah oluna bilər.

Birinci faktor. Statistik məlumatlara görə 1988-ci il yanvarın 1-də Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər adam yaşayırdı ki, onların da 14.208 nəfəri erməni idi. Bu ermənilərin bir qismi "Qarabağ" və "Krunk" təşkilatlarına üzvlük haqqı verməkdən imtina edən, bu təşkilatların millətçilik və separatçılıq siyasətlərini qəbul etməyən adamlar idi.

İkinci faktor. Ermənilər Azərbaycanda təkcə Sumqayıt şəhərində yaşamırdılar. Bəs onda hadisələri törətmək üçün niyə məhz Sumqayıt seçilmişdir? Ona görə ki, Sumqayıtın yerləşdiyi ərazi Bakı ilə müqayisədə təkcə iğtişəşləri törətmək üçün yox, həm də hadisələri lazım olan məcraya yönəltmək, şəhərin giriş-çığış yollarına tam nəzarət etmək, bütövlükdə situasiyanı əldə saxlamaq, hadisələrin geniş miqyasda yayılmasına yol verməmək baxımından əlverişli idi.

Üçüncü faktor. Sumqayıt şəhəri Bakıya yaxındır. Ona görə də Sumqayıtda hadisələr törədib, Bakıdan dərhal dünya ictimaiyyətinə bu barədə geniş məlumat yaymaq, anti-azərbaycan, antisumqayıt təbliğatını gücləndirmək üçün imkanlar daha çox idi.

Dördüncü faktor. Azərbaycanın 40 yaşı təzəcə tamam olmuş, 80-dən çox millətin və xalqın nümayəndələri yaşayan gənc sənaye şəhəri Sumqayıt dünyanın bütün qitələrində təkcə inşaatçılar, metallurqlar, kimyaçılar şəhəri kimi deyil, həm də xalqlar dostluğu, millətlər qardaşlığı şəhəri kimi tanınmışdı. Burada hadisələri törətməklə bütövlükdə Azərbaycan xalqının təbiətinə xas olan dostluq, insanpərvərlik, beynəlmilətçilik kimi xüsusiyyətlərinə ləkə yaxmaq, onu dünya ictimaiyyətinə millətçi,

vəhşi, barbar bir xalq kimi çətdırmaq və bu səbəbdən də azərbaycanlılarla birgə yaşamağın mümkün olmaması fikrini formalaşdırmaq nəzərdə tutulurdu. Heç də təsadüfi deyildir ki, iğtişaşlar əsasən şəhərin Dostluq və Sülh küçələrində törədildi.

Beşinci faktor. Gənclər şəhəri olan Sumqayıtda hadisələr ərəfəsində əhalinin orta yaşı 25-26 il idi. Buradan aydın olur ki, şəhərdə ağsaqqal, ağbircək, böyük-küçük münasibətləri hələ ənənə şəklində formalaşmamışdı. Deməli, gənclərin müəyyən bir qismini, xüsusən də sənaye müəssisələrinin və texniki peşə məktəblərinin yataqxanalarında yaşayan və valideyn nəzarətindən uzaq olan gəncləri hadisələrə təhrik etmək mümkün idi.

Altıncı faktor. Heç də sirr deyildi ki, şəhər əhalisi arasında müxtəlif səbəblərdən (ailədən, ictimai quruluşdan, idarə müdirilərindən, yaşayış tərzindən, mənzil-məişət şəraitindən və s.) narazı olan adamlar da var idi.

Yeddinci faktor. Şəhərdə 1981-1987-ci illər ərzində həbsxanalardan azad olunmuş 2378 nəfər yaşayırdı ki, onların da bir qismi bu və ya digər səbəblərdən öz həyatlarından narazı adamlar idi.

Səkkizinci faktor. Çox güman ki, hadisələrin ssenarisi tutularkən hələ 1961-ci il may ayının 1-də Sumqayıt şəhərində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi N.S.Xruşşovun "şəxsiyyətə pərəstiş" siyasətinin əleyhinə etiraz nümayişinin baş tutduğu da nəzərə alınmışdı.

Doqquzuncu faktor. Müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblər nəticəsində şəhərdə yaranmış gərgin ekoloji vəziyyət.

Onuncu faktor. Sənaye müəssisələri ilə əhatə olunmuş sahədə peyda olmuş və el arasında "naxalstroy" və ya "gecəqondu" adlanan qeyri-rəsmi bir qəsəbədə antisanitariya şəraitində yaşamaq məcburiyyətində olan yüzlərlə ailənin təbii narazılığı.

On birinci faktor. Sumqayıt şəhərinin 40-illik tarixində şəhəri idarə edən birinci şəxs - şəhər partiya komitəsinin birinci katibi vəzifəsində işləmiş adamlardan heç biri şəhərdə yaşamamış, şəhərin sakinləri ilə məişət əlaqələri, gündəlik qayğıları səviyyəsində bağlı olmamışdı. Çox güman ki, hadisələrin ssenarisi tutularkən bu fakt da nəzərə alınmış və istənilən anda şəhərin birinci şəxsini harasa göndərməklə şəhəri bir növ "başsız" qoymağın mümkün olduğu əvvəlcədən nəzərə alınmışdı.

Beləliklə, Dağlıq Qarabağ uğrunda ümummilliy erməni hərəkətinə təkən verə biləcək anti-erməni iğtişaşların törədilməsi üçün məhz Sumqayıt şəhərinin seçilməsi təsadüfi deyildir və hadisələr əvvəlcədən hazırlanmış ssenari ilə 1988-ci il 27-29 fevralda törədildi.

Bu gün artıq məlumdur ki, hadisələri törədənlərin ön cərgəsində gedən xüsusi hazırlıq keçmiş təxribat qrupu tərəfindən hadisələrə təhrik olunmuş yeniyetmələrə, müxtəlif cinayətkar ünsürlərə və yetkinləşməmiş gənclərə spirtli içkilər və narkotik maddələr qəbul etdirərək onları cuşa gətirən, sonra da "Qarabağ bizimdir!", "Erməniləri qırın!", "Ardımca!" şüarları ilə onları "Qarabağ" və "Krunk" təşkilatlarına pul verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları mənzillərə istiqamətləndirən, şəxsən 6 nəfər erməni qətlə yetirən 1959-cü il təvəllüdü, əvvəllər - 1979, 1981, 1982-ci illərdə 3 dəfə mühakimə olunub üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün həbsxanalarda yatmış qatı canı, terrorçunun milliyyəti olmasa da, milliyətçə erməni olan Qriqoryan Eduard Robertoviç idi.

1988-ci il 27-29 fevral hadisələrinin Kremlin göstərişi ilə əvvəlcədən hazırlanmış ssenari üzrə erməni və ermənipərəst millətçi, separatçı qüvvələr tərəfindən törədildiyini sübut edən kifayət qədər faktlar artıq üzə çıxmışdır. Biz isə ..., nə qədər ağır və açı olsa da, həmin qüvvələrin Sumqayıt bəhanəsini törədərək öz mənfur məqsədlərinə nail olduqlarını etiraf etmək məcburiyyətindəyik.

Həsən Sadıqov

Ramazan Məmmədov

“Sumqayıt” 28 fevral 2009

Elmi-nəzəri konfrans

Dünən Sumqayıt Dövlət Universitetinin geniş iclas salonunda 1988-ci ilin 27-29 fevralında ermənilər tərəfindən Sumqayıtda törədilən hadisələrin 21-ci ildönümü münasibətilə elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir. Konfransda şəhərin ayrı –ayrı idarə və təşkilatlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri, universitetin professor və müəllimləri, ziyalılar iştirak edirdilər.

Konfransı Sumqayıt Dövlət Universitetinin rektoru professor Nadir Qəhrəmanov ön sözlə açaraq 21 il əvvəl Sumqayıtda törədilən hadisələr barədə məlumat verdi.

Şəhər icra hakimiyyəti başçısının müavini Akif Quliyev mövzu ilə bağlı məruzə etdi. O, erməni millətçilərinin və onların dəyirmanına su tökənlərin dəstəyi ilə Sumqayıtda törədilən bu hadisənin mahiyyətini açıqladı, o vaxtki SSRİ rəhbərlərinin apardıqları ikili siyasətdən, bu faciənin törədilməsindən, respublikanın o vaxtki rəhbərlərinin göstərdikləri laqeydlikdən danışdı.

Sonra çıxışlar oldu. Universitetin fəlsəfə kafedrasının müdiri, professor Həsən Sadıqov, filologiya fakültəsinin dekanı dosent Aslan Bayramov, tələbə Xatirə Əbdüləzimova və b. çıxış edərək hadisənin törədilməsində erməni siyasətçilərinin və quldurlarının oynadıqları oyundan geniş söhbət açdılar.

Axırda Sumqayıt Dövlət Universitetinin rektoru, professor Nadir Qəhrəmanov konfransın işinə yekun vuraraq bu hadisələrin törədilməsinin səbəbkarı ermənilər olduğunu bir daha xatırlatdı. Bu sahədə laqeydlik göstərdiyimizi vurğuladı. Dedi ki, hələ də öz övladlarımıza, uşaqlara və yeniyetmələrə tarixi düşmənimiz olan ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında dolğun məlumat vermirik.

“Sumqayıt” 28 fevral 2009

“Sumqayıt hadisələri” haqqında həqiqət

“Sumqayıt hadisələri” adı ilə tarixə düşmüş 1988-ci ilin fevralında baş vermiş olayların mahiyyətini hələ də müxtəlif cür yozanlar, doğru-düzgün qiymətləndirməyənlər var. Ermənilər və ermənipərəst qüvvələr bu mənfur hadisədən bəhrələnmək, dünyanın ən beynəlmiləl bir şəhərinin adını ləkələmək üçün bu gün də dəridən–qabıqdan çıxırlar.

Bəs, əslində nə baş vermişdir? Bir çox kitablarda, ekran əsərlərində, televiziya verilişlərində, qəzet, jurnal məqalələrində bu məsələyə obyektiv qiymət verilmiş, onun mahiyyəti aydınlaşdırılmışdır. Xüsusilə hadisələrin hələ təzəcə baş verdiyi vaxtlarda görkəmli akademik Ziya Bünyadovun “Nə üçün Sumqayıt?” yazısı böyük əks səda doğurmuş, bu işi azərbaycanlıların vəhşi və qaniçən obrazını yaratmaq və Qarabağ hadisələrində bundan yararlanmaq istəyən ermənilərin özlərinin törətdiklərini bütün aydınlığı ilə sübut etmişdir.

Həmin vaxtlar şəhər Partiya Komitəsində işləmiş Davud Siracadə bu günlərdə çap etdirdiyi “Sumqayıt hadisələri. Gördüklərim, bildiklərim olduğu kimi” kitabında o günlərin bilavasitə şahidi kimi olub keçənlərə nəzər salır və həqiqətə, bir növ, güzgü tutur. Müəllif qeyd edir ki, təkcə Azərbaycan-Ermənistan münasibətləri tarixində deyil, ümumilikdə türk-erməni münasibətləri tarixində hələ uzun illər araşdırılacaq və heç vaxt unudulmayacaq məsələlərdən biri olan Sumqayıt hadisələrindən müəyyən müddət keçsə də, indidən hadisələr “əfsanələşir”, bəzən isə bunlar təhrif edilir. Tarixin bir səhifəsinə çevrilmiş məsələyə belə münasibət yolverilməzdir.

Kitabda hadisələri məhz ermənilərin törətdikləri, azərbaycanlıların erməniləri təhlükədən qorumaq üçün necə böyük səy və dəyanət göstərdikləri faktlarla göstərilir və belə qənaətə gəlinir ki, “Sumqayıt hadisələri” tarixdə sumqayıtlıların insanpərvərliyinin, humanistliyinin təsdiqi kimi yaşayacaq və xatırlanacaqdır.

“Sumqayıt” 28 fevral 2009

Sumqayıt: baş tutmayan "genosid" planı

1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda törədilmiş qanlı hadisələrdən bizi 21 illik vaxt ayırır. Həmin hadisələr zamanı öncədən görünməyən tərəflər sonradan aydınlaşır, ermənilərin Sumqayıtda törətmək istədikləri növbəti "genosid" planları tam çılpaqlığı ilə üzə çıxır. Bu faktlar istintaq proseslərində artıq tam sübuta yetirilmişdir. Məlumdur ki, ermənilər həmişə qarşılıqlı qoyduqları məkrli məqsədə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa yaraşmayan qanlı cinayətlərdən, hətta öz millətlərinin belə, qanını tökməkdən çəkinməyiblər. Qərribə də olsa, o dövr respublika rəhbərləri, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları mərkəzin gözündə "sədaqətli" görünmək üçün baş verənlərdən xəbəri belə olmayan namuslu, qeyrətli insanları ləkələməkdən çəkinmirdilər. Onu da etiraf edək ki, məhz sumqayıtlıların səyinin və hadisələrə vaxtında müdaxilə etmək baxımından erməni fitnəkarlığının daha da böyük miqyas almasının qarşısı alındı. Bu hadisələrə nəzər salanda ortaya bir sual çıxır: - Bu planın həyata keçirilməsi üçün nəyə görə məhz Sumqayıt seçilmişdi?

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini qoparıb Ermənistanla birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Separatçı "Krunk" və "Qarabağ" komitələri dünyanın hər yerində yaşayan ermənilərə müraciət qəbul edərək onları "Böyük Ermənistan" arzularının reallaşacağı gün uğrunda mübarizəyə səslədilər. Bu ərafədə respublikamızın müxtəlif regionlarında yaşayan ermənilər uzun illərdən bəri gizli yığıqları maliyyə fondlarından istifadə edərək arsaq əhlini Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi üçün ümumerməni hərəkatına qoşulmağa çağırırdılar. O günlərə qayıdanda adamı dəhşətə gətirən faciə o idi ki, səriştəsiz respublika rəhbərləri, hüquq-mühafizə orqanları bu məsələdə seyrçi mövqe tutaraq hadisələrin kriminogen hala çatmasında bir növ "sükut iştirakçıları"na çevrildilər.

Hadisələr isə artıq geniş miqyas almaqda idi. Fevralın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katalikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini qanuni hal kimi qiymətləndirdi və əzəli Azərbaycan torpaqlarının arsaq yurdu olduğunu bildirdi. Vazgen keçmiş ittifaq rəhbəri Mixail Qorbaçova teleqram vurduğunu və müsbət cavab aldığını bəyan etdi. "Mən sizi əmin edirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsi Moskvada, SSRİ-də millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququna əsasən həll olunacaqdır". (Sonralar M.Qorbaçov bu faktı müsahibələrinin birində dolayısı yolla təsdiqlədi - A.Ə.). Vazgenin bu tarixi "çıxışı"ndan sonra Ermənistanla rəhbərlik edən kommunist partiyasının nümayəndələrinin bu işə dəstək verməsi onu sübuta yetirir ki, onlar da Qorbaçovun "razılığından" xəbərdardırlar.

Azərbaycanda isə vəziyyət öz süst halında davam etməkdə idi. Bu o günlər idi ki, Ermənistandan respublikamıza kütləvi qaçqın axını güclənmişdi. Onların müxtəlif regionlarda yerləşdirilməsi üçün respublika rəhbərliyi müəyyən tədbirlər görməkdə idi.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl xəbər tutan, qarşıda baş verəcək faciəli hadisələrdən məlumatı olan və "Qarabağ" və "Krunk" komitələrinə uzun illər yardım edən ermənilər artıq şəhəri tərk etmişdilər. Onlar Sumqayıtı tərk edən zaman şəhər mağazalarında olan qiymətli zinət əşyalarını alaraq banklarda adlarına olan pulları özləri ilə götürmüşdülər. Həmin komitələrin üzvləri Sumqayıtda yaşayan, lakin şəhəri tərk etmək istəməyən erməni soydaşlarının siyahısını da öncədən müəyyənləşdirmişdilər. Bu, onların qarşıda hazırladıqları planların "canlı hədəf"ləri idilər ki, hansı ki

sonradan "genosid" deyə bağıra, "erməni terroru" deyə bir çox dövlətdə soyqırımını məsələsini qaldıra bilsinlər. Sonradan məlum oldu ki, onlar həmin siyahıları şəhərdə özləri tərəfindən talan törədiləcək komitə üzvlərinə paylamışdılar. Hadisələri lentə almaq üçün hər cür şərait yaradılmışdı. Dünyanın bir çox ölkəsindən, eləcə də Ermənistanın özündən əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanan hadisələri lentə almaq üçün operatorlar, fotoqraflar bu şəhərə üz tutmuşdular. Artıq 25-26 fevralda Sumqayıtda yaşayan ermənilər şəhərdən qaçmaqda idilər. Məhz o vaxtkı hökumət rəhbərlərinin gözləri qarşısında baş verəcək qondarma "genosid" planı günü-gündən şişməkdə idi. Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər o zamankı hüquq-mühafizə orqanlarının gözləri qarşısında xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi. Fevralın 28-29-da Sumqayıtda iğtişaşlar törədiləndə, ermənilər öz millətlərindən olan insanları qəsdən qətlə yetirəndə SSRİ-nin o vaxtkı hərbi prokuroru Katuşev Bakıda ola-ola Sumqayıtda baş verənlərin qarşısı dərhal alınmadı. Azərbaycanı fakt qarşısında qoymaq üçün onlar güc strukturlarını işə salmağa tələsmədilər, çünki bu faciənin miqyası mütləq genişlənməli idi.

Sumqayıtda baş verən qanlı hadisələr erməni terror təşkilatlarının planı idi və SSRİ DTK-sı tərəfindən də bu iğtişaşlar idarə olunurdu. Onların planlaşdırdıqları qaydada hadisələr davam etdi və sonralar ermənilərin süni kədər içində tez-tez xatırladıqları Sumqayıt hadisəsi törədildi. Əslində, Sumqayıtda nə baş vermişdi? Hadisələrdən uydurulmuş səhnələr və montaj edilmiş lentlərin yayılması sonrakı plan idi. Sumqayıtda guya erməniləri qətlə yetirmişdilər. Bu vəhşiliyə gələn yollar isə Ermənistandan başlayırdı.

Ötən əsrin əvvəllərində - 1918, 1948, 1968-ci illərdə ermənilərin millətimizin başına gətirdikləri fəlakətin növbəti qanlı səhifəsi məhz 1988-ci ildə Sumqayıtda açıldı. Bu hadisəyə qədər baş verən ardıcılığa nəzər yetirsək, görərik ki, hələ 1987-ci ilin payızından başlayaraq ermənilər Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara müraciət edərək öncədən hazırlanmış saxta sənədə imza atmaqlarını tələb edirdilər. Onu da qeyd edək ki, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar təzyiqlərə məruz qalsalar da, ermənilərin "Mən Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinə etiraz etmirəm" adlı sənədlərinə qol çəkmədilər. 1988-ci il fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin sessiyası keçirildi və muxtar vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bu qeyri-qanuni qərara dözməyən xalq arasında bir çaxnaşma duyulmaqda idi. İki gün sonra Əsgəranda ermənilər Əli və Bəxtiyar adlı iki azərbaycanlı gənci qətlə yetirdilər. Xalq ədalətsizliyə dözməyib ayağa durmaq istəyəndə onun qarşısı təəssüf ki, alındı. Bununla da separatçı təşkilat olan "Krunk" öz fəaliyyətini daha da genişləndirdi. S.Kaputikyan, Z.Balayan himayədarlarının köməyi ilə M.Qorbaçovun qəbulunda oldular. Bu işdə Qorbaçovun köməkçisi Şahnazarovun da özünəməxsus canfəşanlıığı, köməyi az rol oynamadı. Sumqayıt hadisələri məhz bu adamların məsləhət və tövsiyələri əsasında hazırlanmışdı.

Həbslər başladı. Amma təsadüfən həbs edilmiş Qriqoryan (halbuki o öz millətinin qanını tökmüşdü) Azərbaycandan çox uzaqlara aparılaraq azad edildi. Heç bir günahı olmayan Əhməd Əhmədov isə Moskva məhkəməsi tərəfindən ölüm hökmünə məruz qaldı. Haqsız yerə həbs edilmiş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etdi.

Sumqayıt hadisələrindən sonra ermənilər öz işğalçılıq planlarını həyata keçirməkdə davam etdilər. Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi erməni qəsbkarları tərəfindən zəbt olundu. Yüz minlərlə insan öz isti ocağından didərgin düşdü. Məhz 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gələn ümummilli lider Heydər Əliyevin mükəmməl siyasəti, prinsipial mövqeyi nəticəsində ermənilərin Azərbaycanı bürüyəcək terror dalğasının qarşısı alındı. Elə buna görədir ki, ulu öndərin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin özləri tərəfindən törədilməsi tam aydınlığı ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı.

Akif Əliyev

"Azərbaycan" 28 fevral 2009

1988 - ci ilin Sumqayıt hadisələrindən 21 il ötür

Ermənilər tarixən olduğu kimi, yenə də vəziyyətdən məharətlə bəhrələnmə bildilər

1988- ci ilin fevralında Azərbaycanın iri sənaye şəhərlərindən biri olan Sumqayıtda baş verən dəhşətli olaylardan 21 il ötsə də, yenə bu məsələdə Azərbaycanın, soydaşlarımızın qətiyyəti günahı olmadığını dünyaya tam sübut edə bilməmişik. Fakt budur ki, bu hadisələrdə daha çox günahlandırılan və ən ağır cəzaya məruz qalanlar soydaşlarımız oldu. Sumqayıt hadisələrindən sonra ermənilər daha köklü bəhanə tapdılar, Azərbaycan türklərini dədə-baba torpaqlarından deportasiya etdilər. Sumqayıt hadisələrini Moskva ermənilərlə birgə təşkil etmişdi. Ermənilər Sumqayıt hadisələrindən məharətlə bəhrələndilər. O dövrdə hakimiyyət başında olan Qorbaçovun köməkçilərinin hamısı ermənilər idi. Şübhəsiz, tarix boyunca fürsətçil olan ermənilər bu vəziyyətdən də xeyirlərinə istifadə etdilər.

Tədqiqatçı Teyyub Qurban deyir ki, bu cür hadisələr keçmiş SSRİ zamanında Azərbaycanda vaxtaşırı təşkil edilirdi ki, daim xalqımızın mübarizlik, döyüşkənlik əzmi qırılsın: “1920- ci ildə Rusiya yenidən Azərbaycanın müstəqil olması istəyi ilə heç cür barışmaq istəməzdi. Vaxtilə I Pyotrun vəsiyyətləri bolşeviklər tərəfindən də canla-başla yerinə yetirildi. Sumqayıt hadisələri də o dövrdə imperiyanın bu istiqamətindəki maraqlarına xidmət edirdi. Bütün hadisələr əvvəlcədən planlaşdırılmışdı. Son nəticədə günahkar Azərbaycan Türkləri oldu. Əhməd Əhmədovun bütün bu cinayətlərin əsas təşkilatçısı və cinayətkar kimi güllələnməsi bizim bir millət olaraq ekstremist obrazımızın yaradılmasına xidmət edirdi. Zaman keçdikcə bu faciəli hadisə geniş araşdırma mövzusu olacaq, hər şey daha aydınlığı ilə bilinəcək. Ermənilərlə sözlü əsil mənasında vuruşa çıxan, milli mənliliyimizi qoruyan soydaşlarımızın bu gün adlarını da bilmirik. XX yüzilliyin sonlarında başımıza gətiriləcək bütün faciələr əslində Sumqayıt hadisələri baş verdikdən sonra ermənilər Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda elə bir əhval yaratdılar ki, türklərlə ermənilər artıq bir yerdə yaşaya bilməzlər. Bu, düşünülmüş bir plan idi. Ermənilər Sumqayıt salınandan bəri tədricən bu şəhərdə məskunlaşmağa başladılar. O dövrdə “Qardaş olub Hayastan, Azərbaycan” mahnısı gecə-gündüz oxunurdu, Moskva ermənilərlə birgə xalqımızın başına gətirdiyi müsibətləri unudurmaq üçün dərin-dərin qabıqdan çıxırdı. Beynəlmilətçilik, yalançı qardaşlıq ideologiyası baş alıb gedirdi. Ermənilər heç zaman həyatın bu və ya digər əhəmiyyətli yaradıcı sahəsində qabiliyyət göstərə bilməyiblər. Erməni hara gedib, birtəhər başını gırlayıb, altdan-altdan murdar istəyini həyata keçirməyə başlayıb”.

Professor Aydın Abi Aydın deyir ki, zahirən bu hadisələrdə özbaşınalığın olduğunu deyirlər, amma bütün bu işlər əvvəlcədən planlaşdırılmışdı: “Sovet imperiyası türkləri parçalamaq, sarsıtmaq üçün vasitələrə əl atdı. Bütün bu hadisələrin qarşısının alınması, bəlkə də mümkün olardı, amma sadə adamlar imperiyasının hansı planları gerçəkləşdirmək istədiyindən xəbərsiz idi. Hər halda o dövrdə “sapı özümüzdən olan baltalar” da bu işdə canfəşanlıq etdilər. Təəssüf ki, bu qanlı olaylar baş verdi. Camaatı qızıqdırdılar.”

Sosioloq –alim Əhməd Qəşəmoğlunun fikrincə, o dövrdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olanlar global hadisələrin mahiyyətini axıra kimi dərk edə bilmirdilər. Hadisələrin qarşısını almaqla qabaqlayıcı tədbirlər görmək, əhali arasında təbliğat aparmaq olardı. Amma hadisələr əhali üçün

gözlənilməz və qaçılmaz oldu. O dövrdə dünyaya yeni düzənin gətirilməsi ideyası vardı: artıq SSRİ dağılırdı. Bu zaman SSRİ –nin elə nöqtələrini axtarırdılar ki, o nöqtələr daha ağırlı olsun, zərbə dəyərkən imperiyanın dağılması daha da sürətlənsin. Plan vardı qan tökülsün ki, Azərbaycanda yaşayan ermənilərdə bizə qarşı nifrət hissi yaransın. Sonradan ermənilər bu amillərdən mükəmməl texnologiya kimi beynəlxalq səviyyədə istifadə etdilər. hadisələrin məhz Sumqayıtda baş verməsi əlverişli bir məkan olaraq seçilmişdi, hər şey əvvəlcədən məharətlə ölçülüb-biçilmişdi”.

1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıtda baş verən dəhşətli, qanlı olaylar məharətlə ölçülüb-biçilmişdi. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yaşadığı, sənaye şəhəri olan Sumqayıtda iğtişaşlar yaratmaqla artıq siyasi dünyanın yeni səviyyədə gündəminə gətirilmiş “böyük Ermənistan” xülyasının gerçəkləşdirilməsi üçün ermənilər tarixən olduğu kimi, yenə də vəziyyətdən məharətlə bəhrələnməyə bildilər. Təəssüf ki, o dövrdə soydaşlarımızın düşmənin provakasiyalarını düzgün anlama bilməməsi, qızıqdırıcı şüarlara uyması, müəyyən hallarda isə şərin planının “təkərciyinə və vintciyinə” çevrilməsi bizi sevməyənlərin əlində onlar üçün əhəmiyyətli bir vasitə oldu. Məqsəd Qarabağa gedən yolu ermənilər üçün açmaq idi. Ermənilər istədiklərinə yetmək üçün özlərinə qarşı olan qanlı aksiyanı məmnuniyyətlə başladılar. Azərbaycan türklərini bu işə cəlb etmək üçün əllərindən gələni etdilər.

Sumqayıt hadisələri zamanı iğtişaşlar yaratmaqda günahlandırılan xeyli şəxs həbs olundu. Uzun sürən məhkəmə proseslərindən sonra onlardan yalnız biri – soydaşımız Əhməd Əhmədov SSRİ Ali Məhkəməsinin hökmü ilə güllələnməyə məhkum edildi. Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq Sumqayıtda yaşayan Əhmədovlar ailəsində olmuşdum. O zaman sifətində neçə ilin kədəri olan Əhmədin atası bu faciəyə tab gətirə bilmədi. Əhməd o zaman Sumqayıtdakı zavodlardan birində fəhlə kimi işləyirmiş. Həmin hadisələrdən çox az sonra onu gəlib evdə həbs etmişdilər. Əhməd nişanlı idi. Nakam gəncə evlənmək qismət olmamışdı. Ana danışdı ki, o zaman Əhmədin aylarla sürən məhkəməsi zamanı Əhmədovlar ailəsi demək olar, tək qaldı. Moskvadakı məhkəmə zamanı ermənilər dəstə-dəstə gəlir, iştirak edir, çoxlu şahidlər peyda olurdu. İş o yerə çatır ki, vəkil Əhmədə güllələnmə hökmü kəsilməyəcəyi barədə Əhmədovları inandıra bilir. Pulsuzluq, evsizlik ucbatından Moskvada qala bilməyən Əhmədin valideynləri Sumqayıta qayıtmağa məcbur olur. Üstündən aylar keçəndən sonra valideynlər SSRİ Ali Məhkəməsindən Əhmədin güllələnməsi barədə hökmün icra olunduğu barədə sənəd almışdılar.

Tanınmış şair Musa Yaqub deyir ki, Sumqayıt hadisələri bizim əleyhimizə çox məharətli şəkildə təşkil edilmiş qanlı olaylar idi. Ermənilər artıq bizimlə yaşaya bilmədiklərini dünyaya sübut etmək üçün bu hadisəni törətdilər. Hər halda müəyyən məqamlarda baş verə biləcək hər cür təhlükəli hadisələrdə necə hərəkət edəcəyimiz bizim üçün təfərrüatı ilə aydın deyildi. Erməni həmişə müxtəlif sifətlərə düşməyi bacarıb. Uzun illər ərzində onlar türkün qanıçənliyi barədə hədyanlarla dünyanın qulağını doldurmuşdular. Heç də təsadüfi deyil ki, guya Sumqayıtda qətliama məruz qalan ermənilər haqda xəbərləri elə onların özləri də dünyaya çatdırdılar. Sumqayıt hadisələri sözün böyük mənasında bizim üçün ayıqlıq nöqtəsi olmadı. Çox gec ayılmağımız ən böyük səhvlərimizdən biridir. İtirdiklərimizi qaytarmaq bizim üçün çox çətin olacaq.

Elçin Qaliboğlu

“Xalq cəbhəsi” 28 fevral 2009

“Sumqayıt Qorbaçovun satqın siyasətinin qurbanı oldu”

Eyruz Məmmədov:

1988-ci ilin fevral ayında erməni millətçiləri xaricdə yaşayan havadarlarının maddi və mənəvi dəstəyi ilə Azərbaycanın inkişafda olan şəhərlərindən biri sayılan Sumqayıtda qan tökdülər. Nəticədə 32 nəfər qətlə yetirildi. Onlardan 26-sı erməni, 6-sı isə başqa millətin nümayəndələri idilər. Həmin vaxtdan 21 il vaxt keçir. İyirmi ildən artıqdır ki, Sumqayıt hadisələrinin tədqiqatı ilə məşğul olan, “Sumqayıtın əks-sədasi” tammetrajlı, “Sumqayıtın əks-sədasi-2” beş seriyalı, “Sumqayıt: Azadlığın əks-sədasi”, “Sumqayıt” adlı sənədli filmlərin ssenari müəllifi, məhz Sumqayıt hadisələrinə həsr olunan “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı” və “İyirmi ildən sonra” sənədli-publisistik kitabların müəllifi, tanınmış jurnalist Eyruz Məmmədov bu gün həmin hadisələrlə bağlı araşdırmalarını davam etdirir. Mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq, ondan aldığımız müsahibəni oxuculara təqdim edirik.

-Eyruz müəllim, 21 ildir ki, Sumqayıtda baş verən hadisələrin tədqiqatı ilə məşğulsunuz. Yorulmamısınız ki?

-Bu sualı mənə tez-tez verirlər. Cavabı isə birmənalı olub. Xeyr, yorulmamışam. Bu mənim vətəndaşlıq borcumdur. Sumqayıt mənim üçün əziz və doğma olduğundan onun ünvanına söylənilən yalan və böhtana qarşı həmişə mübarizə aparacağıma söz vermişəm və sözümün üstündə bu gün də dururam.

-Həmin illər Dağlıq Qarabağla bağlı istər Azərbaycanda, istərsə də Ermənistanda kütləvi mitinqlər və etiraz aksiyaları keçirilirdi. 21 illik yüksəklikdən baxanda hadisələr necə görünür ?

-Mənzərə tamamilə bambaşqadır. Əvvəllər bu hadisələri iki qonşu millət arasında gedən torpaq davası kimi qiymətləndirirdim. Lakin bu belə deyildir. İllər keçdikdən sonra hadisələrin global xarakter daşdığına şahid oldum. Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyada bir çox dövlətlərin, transmilli korporasiyaların, kəşfiyyat idarələrinin, qara qüvvələrin əli olduğu aşkar olundu.

Bilirsiniz ki, II Dünya müharibəsindən sonra qərb ölkələri SSRİ-yə qarşı “Soyuq müharibə” elan etdilər. 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində böyük imperiya sayılan SSRİ-yə qarşı aparılan bu müharibə öz bəhrələrini verməkdə idi. Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi Mixail Qorbaçov qərb dövlətlərinə satılmışdı. Onu satın alan ABŞ-ın sabiq prezidenti Ronald Reyqan və İngiltərənin sabiq baş naziri Marqaret Tetçer olmuşlar. Postsovet məkanında inqilab etmək üçün mütləq konflikt yaratmaq lazım idi. Bu konflikt də Dağlıq Qarabağda yaradıldı. SSRİ-də milli məsələ çox incə və ağırlı yer idi. Kiçik bir qılgıncım böyük bir alova çevrilə bilərdi. Dağlıq Qarabağın alovu isə bütün ölkəni bürüdü və bundan istifadə edən qüvvələr öz istəklərinə demək olar ki, nail oldular.

-Demək istəyirsiniz ki, bütün bunların başında Qorbaçov dururdu?

-Qorbaçovu böyük siyasi oyunda alət kimi istifadə etdilər. 1991-ci ildə SSRİ dağılandıqdan sonra Marqaret Tetçer Nyu-York şəhərində konqressmenlər qarşısında çıxış edərək demişdir ki, “son illər SSRİ-nin sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatı bizi narahat edirdi. Onun qarşısını almaq qeyri-mümkün idi. İnsanların şüurunda kommunist rejiminə qarşı nifrət oyatmaqdan başqa çıxış yolumuz yox idi. Biz nüfuzlu ziyalıları pul ilə ələ aldığımız, maddi bazalarını möhkəmləndirdik, xaricə ezam etdik, onların bahalı mehmanxanalarda və sanatoriyalarda istirahətlərini təşkil etdik. Gənclərin şüurunu zəhərləmək üçün parnoqrafik filmlərin yayılmasına nail olduq. SSRİ-dən və sovet hökumətindən narazı qalan yazıçı və şairləri təbliğ edib, onları mükafatlandırdıq. Qorbaçovu ələ aldığımız və o, bizə qulluq etməyə başladı. Beləliklə, böyük sosializm quruluşunu dağıtmağa nail olduq”.

-Bəs niyə məhz Sumqayıt? Axı, ermənilər Azərbaycanın başqa şəhərlərini də seçə bilirdilər. Məsələn, Gəncəni və yaxud Mingəçeviri...

-Bunun da öz səbəbləri vardır. Ermənilər və onların xaricdə yaşayan havadarları Dağlıq Qarabağ probleminin düyünə düşdüyünü görəndə məkrli plana əl atdılar. Sumqayıtda qan töküldü. Bununla onlar bütün dünya ictimaiyyətinə bildirmək istəyirdilər ki, azərilərlə dinc və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq qeyri-mümkündür, çünki onlar quldur, başkəsən və banditdirlər.

-Bəs niyə məhz Sumqayıt? Ermənilər ərazini düzgün seçmişdilər. Niyə? Çünki Sumqayıtda iyirmi min nəfər evsiz-əşiksiz idilər və onlar gecəqondularda yaşayırdılar. Hamısı da mövcud quruluşdan, kommunist rejimindən narazı olan insanlar idilər. Şəhərin texniki peşə məktəblərində 10 minə yaxın tələbə təhsil alırdı və onlar valideyn nəzarətindən uzaq idilər. Sumqayıtda iyirmi minə yaxın dustaq yerləşdirilmişdi. Onlar icbari əməklə məşğul olurdular. Şəhərin sənaye müəssisələrində çalışan 17 min fəhlə ev növbəsinə durmuşdu. Bütün bunlar Sumqayıtda sosial-psixoloji durumu gərginləşdirirdi. Kiçik bir qığılcım lazım idi ki, Sumqayıtda kütləvi iğtişaşlar başlansın. Belə də oldu.

-Sizin ssenariniz əsasında “Sumqayıtın əks-sədası” sənədli filmi çəkilmişdir. İstərdik ki, filmə daxil olmayan anlar, məqamlar haqqında da bir-iki kəlmə söyləyəsınız.

-Məmunyyətlə. Filmlə bağlı Moskvaya ezam olunmuşduq. Sov. İKP MK-nın Siyasi Bürosunun demək olar ki, bütün üzvləri ilə görüşdük, onlardan müsahibələr aldığımız. Bir çox qaranlıq mətləblərə aydınlıq gətirildi. Bəzi məsələlər isə yenədə qaranlıq qaldı. Bilirsiniz ki, Yeltsin komandasının fəal üzvlərindən biridə Burbilis idi. O, bizimlə görüşə razılıq verdi, lakin müsahibəni lentə almağımızı qadağan etdi. Onunla apardığımız söhbətdən belə başa düşdük ki, Azərbaycanın torpaqları tezliklə işğal olunacaqdır. Düzü buna inanmadığımız. Soruşanda ki, “torpaqlar niyə işğal olunmalıdır?”, o, cavabında bildirdi ki, bu məsələdə iri dövlətlərin maraqları vardır. Bu maraqlar üst-üstə düşməyə qədər torpaqlar azad edilməyəcəkdir. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Kruçkovla söhbətimizdə Burbilisin sözlərini ona çatdırdıq. O, deyilənləri təsdiqlədi. Üstəlik onu da qeyd etdi ki, artıq ssenarilər hazırdır və tezliklə torpaqlar ermənilərə təhvil verilməcəkdir. Belə də oldu. Altı aydan sonra ermənilər tərəfindən zəbt olundu. Və öz həllini indiyə qədər tapa bilmir. Bununla belə, möhtərəm prezidentimiz, cənab İlham Əliyevin bu yonümündə apardığı siyasətə inanıram və torpaqların tezliklə qaytarılacağına əminəm.

-Sizin bir neçə sənədli filminiz ekranlarda nümayiş olunub, kitablarınız oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb. Bu haqda çox yazılıb, çox deyilib. Son illər nə üzərində işləmişiniz?

-Keçən il Sumqayıt hadisələrinin iyirmi ili tamam oldu. Bununla bağlı istər Ermənistanda, istərsə də xarici dövlətlərdə ermənilər geniş təbliğat kompaniyasına başlamışdılar. Onlar kitablar nəşr etdilər, filmlər çəkdirir və dünya ictimaiyyətini Sumqayıtda ermənilərə qarşı “genosid” aktını tanımağa çağırırdılar. Belə həyasız bir kompaniyaya qarşı susmaq ədalətsizlik olardı. Mən “28-dən 29-na keçən gecə” adlı sənədli-analitik kitab üzərində yenidən işlədim, onu yeni faktlarla zənginləşdirdim. Kitab “İyirmi ildən sonra” adı altında rus dilinə tərcümə olunub, Rusiyada yayımlandı. Bu işdə Sumqayıt şəhər bələdiyyəsinin sədri Əbülfəz Babayevə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. O, kitabın nəşrinə həm maddi, həm də mənəvi dəstəyini əsirgəmədi. Çox sağ olsun.

-Rusiyada kitab oxucular tərəfindən necə qarşılandı?

-Birmənalı qarşılanmadı. Moskvada nəşr olunan “Nezavisimaya qazeta” Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı birtərəfli mövqe tutdu, kitabı sifarişlə yazdığımı qeyd etdilər. Onu demək istəyirəm ki, istər sənədli film, istərsə də “28-dən 29-na keçən gecə” adlı kitabım 1990-cı illərdə işıq üzü görsə də, həmin dövrdə dövlət strukturları, hüquq-mühafizə orqanları hər cür çəkilişlərə mane olurdular. Bu filmi mərhum dostum, tanınmış kino-rejissor Davud İmanovla birgə öz təşəbbusumuz ilə çəkdik. Hansı sifarişdən söhbət gedə bilər? Söhbəti uzatmaq fikrində deyiləm. Erməni ideoloqları, ermənipərəst qüvvələr bizə müxtəlif damğalar vurdular. Mən belə şeylərə qətiyyənlə əhəmiyyət verən adam deyiləm.

-Sonrakı vaxtlarda sənədli film çəkilişi sahəsində hansısa yeniliklər olubmu?

-Keçən il mənim ssenarim əsasında “Speys” telekanalı “Sumqayıt” adlı sənədli film çəkdi. Onu da deyim ki, filmin təşəbbüskarı kanalın rəhbərliyi oldu. Bu işdə Vaqif Mustafayevin vətənpərvərliyini xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Sənədli film 8 dilə tərcümə olundu, səfirliklərin köməyi ilə həmin ölkələrin telekanallarında nümayiş etdirildi, internet şəbəkələrində özünə geniş yer aldı. Bu, 2008-ci ilin fevral ayının ortalarına təsadüf edir. Həmin film Yerevanda dövlət televiziyası ilə göstərildi, sonra tok şou keçirildi. Ermənistanın tanınmış ziyalıları, yazıçıları, politoloqları həmin filmə baxandan sonra onu tənqid atəşinə tutdular, bizə böhtan yağdırdılar. Bununla belə, şəxsən mən bu işdən məmnun qaldım. Əgər sənədli film Ermənistanda hay-küyə səbəb olubsa, deməli istəyimiz hədəfə dəyib. Onu da deyim ki, bu film ermənilərin Sumqayıtla bağlı təbliğat mexanizmini alt-üst etdi.

-Sənədli filminiz internet vasitəsilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır. Sizə müraciətlər olubmu?

-Bəli. İnternet saytıma çoxlu sayda məktublar daxil olub. Əksəriyyəti ermənilər və ermənipərəst adamlardır. Onlar filmə baxmış, kitabı oxumuş və öz fikirlərini bildirməkdən çəkinməmişlər. Bir neçəsini ixtisarla oxuculara çatdırmaq istərdim

Armen Karapetyan, Kanada. “Sizin filminiz Azərbaycan xalqının cinayətlərini ört-basdır etmək üçün əkilib. Deyin görək, bu film üçün nə qədər qonorar almısınız?”

Viktor Umarin, Moskva. “Siz Sumqayıtda baş verən hadisələrdə erməniləri günahlandırırırsınız. Qriqoryan kimi bir tüfeylini əlinizdə bayraq edib, bütün erməni xalqına böhtan atırsınız. Yadınızdən çıxartmayın ki, Qriqoryanın özünü Azərbaycanın DTK-sı ələ almış, onu təlimatlandırmış və iğtişaslara cəlb etmişdir. Nədənsə filminizdə bu haqda susursunuz”.

Anatoli Savelyev, Sankt-Peterburq. “Mən inana bilmərəm ki, böyük sənaye şəhəri olan Sumqayıtda azsaylı erməni icması qan axıtsın. Bu konflikt Qorbaçova lazım idi ki, böyük SSRİ-ni dağıtsın”.

Nelli Aşuq-Atayan, Novqorod. “Mən özüm Qarabağdanam. Azərbaycanın tərkibində olanda biz özümüzü ögey hiss edirdik. İndi Dağlıq Qarabağ müstəqildir. Sizin kimi riyakar və saxtakar jurnalistlər nə qədər təbliğat aparsa da, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın olmayacaq”.

Qrişa Babayan, Moskva. “Bəsdirin, erməni xalqına böhtan atdınız. Bunun üçün siz cavab verməli olacaqsınız. Tezliklə Avropa məhkəməsində sizinlə görüşəcəyik, onda ədalət məhkəməsi qarşısında nə cavab verəcəyiniz bizim üçün maraqlı olacaq. Çünki bütün dünya bilir ki, Sumqayıtda azərilər ermənilərə qarşı “genosid” törətmişlər. Sizin kimiləri isə bunu gizlətmək və saxta filminizlə dünya ictimaiyyətini çaşdırmaq istəyirsiniz. Yadınızda saxlayın, alınmayacaq”.

Bu cür məktublar bu gün də daxil olmaqdadır. Onlara qətiyyənlə əhəmiyyət vermirəm. Hər məktuba cavab verib, nəyisə sübut etməkdənsə, konkret işin qulpundan yapışmaq daha məsləhətdir.

Heç bir sirr yoxdur. Uzun illərdir ki, “Bir kəndin camaatı” adlı roman üzərində işləyirəm. Demək olar ki, qurtarmışam. Kitab beş cildəndən ibarətdir. Əsərin əsas məzisi beş yüz il ərzində bir kəndin camaatının başına gətirilən faciələrdən ibarətdir. Qaçqınlıq və köçkünlük həmin camaatın sanki alınmış yazılıb. Ata bir yerdə doğulur, oğul başqa məmləkətdə, nəvə isə tamamilə başqa bir ölkədə. Müxtəlif əsrlərdə aparılan ədalətsiz müharibələr onların yurd-yuvalarını dağıdır, ocaqlarını viran qoyur, analar gözüyaşlı qalır, camaat pərən-pərən düşür və nəticədə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində özlərinə sığınacaq axtarırlar. Məgər bu haqsızlıq deyilmi?

-Eyruz müəllim, inanırıq ki, bu tarixi roman da oxucular tərəfindən maraq və rəğbətlə qarşılanacaq. Sizə işlərinizdə uğurlar diləyirik.

-Çox sağ olun!

P.S. *Bütün dünyada özünü “yazıq millət” kimi qələmə verən mənfur düşmənin iç üzünü artıq açılmışdır. Əzmkar, qeyrətli və haqq-ədalət carçısı olan azəri xalqı itirilmiş torpaqları geri alacaq. Şuşada, Laçında, Kəlbəcərdə... – Qarabağda yenidən Azərbaycan bayrağı dalğalanacaqdır! O gün çox da uzaq deyil!*

“Günəşli sabah” 01 aprel 2009